

Slutrapport med förslag till åtgärdsprioritering
efter avslutad Förstudie kring Lorentz-
och Frobeniusorglarna i Heliga Trefaldighets kyrka

Förstudie kring Lorentz- och Frobeniusorglarna i HTK

Rapport från referensgruppen (utförlig, sakkunnig version)

Projekt:	<i>Förstudie kring Lorentz- och Frobeniusorglarna i HTK (KAE 2018-01 – 2018-10)</i>
HTK	Heliga Trefaldighets kyrka och församling
RG, referensgrupp:	<i>Lukas Arvidsson (LA), organist, Hässleholm</i> <i>Karl Engquist (KE), organist, Heliga Trefaldighets församling</i> <i>Niclas Fredriksson (NF), stiftsantikvarie Linköpings stift</i> <i>Paul Peeters (PP), musikvetare och orgelsakkunnig, Göteborg</i>
Experter:	<i>Ingrid Larsson Hultkvist (ILH), organist, Ängelholm</i> <i>Koos van der Linde (KvdL), Büro für Orgelforschung und –planung, Neustadt/Weinstrasse (Tyskland)</i> <i>Anders Johnsson (AJ), orgelkonsult, Staffanstorp</i> <i>Mads Kjersgaard (MK), orgelbyggare, Uppsala.</i>

RG:s förslag med överväganden till kyrkorådet i Kristianstads pastorat

Referensgruppens förslag och överväganden bygger på resultaten från den förundersökning som genomförts under 2018. Rapporterna från förundersökningen bifogas.

Principiella utgångspunkter

I konstnärlig och juridisk mening är orgeln en given del av kyrkobyggnadens inredning. I byggnadstekniskt hänseende består orgeln i HTK av två värdegrundade komponenter:

- (I.) **orgelfasaden**, den nedifrån kyrkan synliga, rikt konstnärligt dekorerade fasaden med några av orgelns pipor, och
- (II.) **orgelverket**, den tekniska apparatur av väderlådor, regerverk med mera som liksom hela pipverket (alltså de tusentals pipor som utöver de pipor som står synliga i fasaden) finns monterade inom det flera meter djupa och breda utrymmet som är dolt bakom orgelfasaden.

Orgelfasaden är samtida med kyrkobyggnaden och dess inredning; helheten utgör en i konstnärlig och kulturhistorisk bemärkelse extraordinär visuell och musikalisk helhet. Med orgel menar RG här både orgelfasaden och tillhörande orgelverk.

RG:s förslag och överväganden bygger på erfarenhet av att det tekniskt och musikaliskt är lika fullt möjligt att

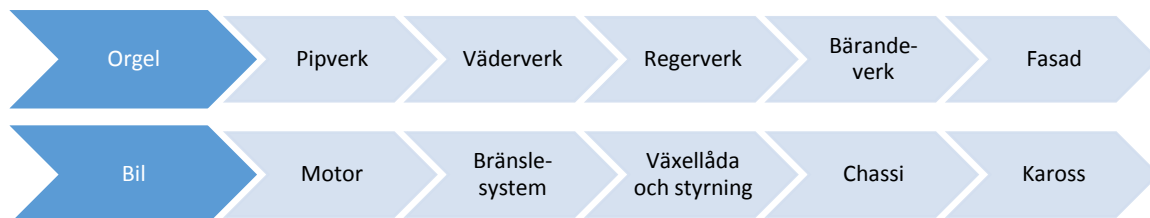
- (a.) **reparera**, vårda och underhålla en **befintlig orgel** som att
- (b.) **återuppbygga** en mer eller mindre bevarad **historisk orgel**.

Vid val av alternativ blir kulturhistoriska värderingar och ekonomiska förutsättningar aktuella.

Vad gäller saken? – Vad är det för "fel" på orgeln i HTK?

För att förtydliga vad frågan om orgeln gäller kan vi göra en jämförelse med låt säga en veteranbil.

Nuvarande situation i HTK kan jämföras med en högt värderad veteranbil, låt säga en juvel från 1930-talet men som i senare tid under 1960-talet försetts med en helt ny motor, växellåda och reglage samt däck av helt annan typ än vad såväl kaross som chassi är avsedda och byggda för. Det vill säga radikala förändringar, förvanskningar som inte syns direkt men som förare och passage märker direkt på ljudnivå, utväxling, acceleration och så vidare.

Se vidare Riksantikvarieämbetet: *Handbok om vård och underhåll av piporglar – Beställning och utförande*. Rapport (dnr 312-485-2011) 2013 s.13 f (http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/6323/Rapp%202013_28.pdf?sequence=1).

Även om det för de flesta av oss kan vara svårt att sätta fingret på hur och varför det märks är det solklart att det har med bilens inre kvaliteter och egenskaper att göra, och även om det inte syns på bilens utsida märks det direkt på dess köregenskaper, på dess tekniska prestanda och kvalitet, ja på körglädjen.

Så är det även med orgeln. Alla sådana förändringar hörs och känns, och märks direkt på orgelns musikaliska egenskaper och klangliga kvaliteter till gagn eller mer för såväl dess kulturhistoriska värden som för spelglädjen, det vill säga glädjen att använda och göra dess värden tillgängliga!

De förändringar som gjordes med 1631 års fasad när 1961 års orgelverk installerades bakom fasaden är direkt jämförbara med sådana drastiska förändringar av en veteranbil. I praktiken innebär det att 1631 års fasad blev förvanskad med hänsyn till dess musikaliska kvaliteter och till spelkänslan vilket beror på att piporna tagits i bruk på felaktigt sätt i förhållande till hur piporna avsedda att tas i bruk och fungera med hänsyn till tonhöjd och väderförsörjning för att nämna några aspekter.

Förvanskningen inverkar menligt på orgelfasadens utseende och musikaliska karaktär, och därmed på dess samt i förlängningen även kyrkobyggnadens kulturhistoriska värde. Med rehabiliterande insatser är de nu förvanskade förhållandena möjliga att åtgärda så att de nu förvanskade egenskaperna och förborgade värdena samtidigt både kommer till sin rätt och görs tillgängliga. – Gäller det en veteranbil märks sådana rehabiliterande åtgärder på återvunnen körglädjen. På en orgel märks det på klangen och spelglädjen!

RG:s förslag till prioritering

Med fokus på de musikaliska och orgelbyggnadstekniska förutsättningarna i Kristianstads Heliga Trefaldighets kyrka och med beaktande av såväl kulturhistoriska som ekonomiska aspekter i vår bedömning, gör RG en prioritering enligt följande:

Alternativ Ia: Rehabilitering av 1631 års fasad med rekonstruktion av 1631 års orgelverk

Skäl: En extraordinär kyrkobyggnad med extraordinär inredning fordrar extraordinära insatser.

Motiv: Orgelfasaden är den avgjort värdebärande komponenten i HTK:s nuvarande orgel. Förutsättningarna för att rehabilitera 1631 års fasad är goda.¹

Konsekvens: Kyrkobyggnadens utseende påverkas inte, men orgelfasadens sedan 1961 förvanskade musikaliska karaktär blir åtgärdad (rehabiliterad).

Alternativ Ib: Avyttring av 1961 års orgelverk

Skäl: 1961 års orgelverk må vara byggt för HTK men är föga mer än i nominell mening anpassat varken till 1631 års fasadpipor eller till dess fasad för övrigt heller.²

Motiv: På grund av förvanskningar som gjordes i samband med att 1961 års orgelverk byggdes utgör detta orgelverk ett hinder för att de extraordinära musikaliska och kulturhistoriska värden 1631 års fasad äger ska komma till sin fulla rätt med den musikaliska och klangliga funktion som den är byggd och avsedd för i direkt samverkan med kyrkobyggnadens såväl akustiska och arkitektoniska egenskaper och grundläggande kulturhistoriska värden.

Konsekvens: Kyrkobyggnadens utseende påverkas inte av avyttring av 1961 års orgelverk, som dock kan bevaras och användas på annan plats än i HTK.³

Alternativ II: Kompletterande, helt ny ytterligare orgel på sidoläktare

Skäl: Åtgärderna i alternativ (Ia-b) är förenliga med utvecklingen av en helt ny orgel, särskilt diskret utformad orgel med full hänsyn till HTK:s utseende och karaktär, som med musikalisk fördel förslagsvis skulle kunna byggas på läktaren i norra korsarmen.

Motiv: Med framgång har sådana kompletterande lösningar genomförts i Fredrikskyrkan i Karlskrona, i Tyska kyrkan i Stockholm, i både Haga kyrka och Örgryte kyrka i Göteborg samt i Visby domkyrka liksom i Roskilde domkyrka, Nidarosdomen och i St. Marien Kirche i Stralsund för att för att även nämna några utrikes exempel.

Konsekvens: I kombination med alternativ Ia och Ib medför detta alternativ att kyrkobyggnaden tillförs musikaliskt och kulturhistoriskt motiverade värden i princip utan att det behöver påverka kyrkobyggnadens utseende och karaktär.

¹ Van der Linde 2018 (här bilaga I), avsnitten "2.1. General description" och "2.2 Voicing" samt vidare Fredriksson 2017 (här bilaga IV) blad 33ff med ritningar och foto från 1889 i kombination med arkivaliska uppgifter (huvudsakligen från 1600-talet, 1773 och 1883) enligt tidigare publikationer (se Fredriksson 2017; här bilaga IV) och enligt bl.a. Larsson Hultkvist 2018 (här bilaga III).

² Van der Linde 2018 (här bilaga I), avsnitten "2.4.3. Frobenius (1961)" med fotnot 4 och "3. The Case".

³ Beträffande 1961 års orgelverks värde i sig men ringa betydelse kyrkobyggnaden och dess kulturhistoriska värde, se även Johnsson 2018 (här bilaga II) avsnitten "Karaktärisering" och "Slutsats".

Alternativ III: Reparation av 1961 års orgelverk

Skäl: Beskrivningar redan från tiden för tillkomsten av 1961 års orgelverk uttrycker att den inte åsatts något individuellt värde utöver vad som idag kallas ett generellt kulturvärde.⁴

Motiv: Principiellt sett kan en orgel alltid repareras; förslitna eller förlorade komponenter kan bytas. När och i vilken omfattning fortsatt reparation kan anses motiverad jämfört andra alternativ får avgöras från fall till fall, varvid orgelns kulturhistoriska värde i förhållande till kyrkobyggnadens har prioritet före ekonomiska motiv. Frånsett att 1961 års orgelverk har fyra manualer och därmed är den största bevarade orgeln i Sverige av orgelbyggare Th. Frobenius, är 1961 års orgel ingalunda ovanlig. Snarare är den ett för sin tid typiskt och representativt exempel på hur orglar då byggdes utan närmare anpassning eller hänsyn till kyrkobyggnadens utseende och karaktär än att de skulle rymmas inom ett begränsat utrymme bakom en befintlig, äldre orgelfasad.

Konsekvens: Ingen förändring.

Alternativ IVa: Reparation och renovering av 1961 års orgelverk

En reparation med delvis modernisering är en genomförbar åtgärd, men av RG underprioriterad av skäl och motiv som framgår ovan.

Alternativ IVb: Demontering, ombyggnad och flytt till norra läktaren av 1961 års orgelverk

På grund av den ringa anpassningen av 1961 års orgel till kyrkobyggnadens utseende och karaktär, och mot bakgrund av vad anförs ovan anser RG att alternativet knappast tarvar vidare kommentarer.

⁴ Friis 1954 s. 442f och dens. 1961 s. 29-33 resp. Unnerbäck 2011 s. 40f; dvs. se:

- Friis, Niels: "Kristianstad-Orglet. En fornemt dansk-svensk Kulturminnes Historie – og det Problemer", *Ord och bild*, nr 7 1954 s. 437-443.

- Friis, Niels: *Trefaldighetskyrkans orgel – Kristianstad 1619–1961*. Kristianstad 1961.

- Unnerbäck, Axel: "Kulturhistorisk karaktärisering och värdering av orglar", *Klanger från fyra sekel. Orglar i Strängnäs stift*. Red. Dag Edholm, Torvald Johansson, Albin Andréasson, Anna Güthlein, Matthias Johnsson, Karl Gustav Sjögren och Erik Orviste, Värnamo 2011 s. 31-42.

Uppskattade kostnader

Referensgruppens överväganden bygger på uppskattningar av storleksordningen på kostnaden för de olika åtgärdsalternativ som redovisas ovan, inklusive moms. Uppskattningarna är inhämtade från flera väl meriterade, av varandra helt oberoende orgelbyggare.

Kostnadsuppskattningar (2018) och stipulerade finansieringsmöjligheter (utifrån nu 2019 gällande riktvärden för kyrkoantikvarisk ersättning, KAE, men frånsatt annan möjlig finansiering som ev. kyrkounderhållbidrag, KUB eller tillskott som donationer, sponsring el. dyl.):

(Ia) Rehabilitering av 1631 års fasad med rekonstruktion av 1631 års orgelverk:				ca 18,8 ± 6,5 Mkr
(Ib) Avyttring av 1961 års orgelverk:				± 0 Mkr.
- Finansiering:	Egen:	räkna med helt egen		
	KAE:	viss, begränsad		
(II) Kompletterande, helt ny ytterligare orgel på sidoläktare:				ca 6,3 Mkr
- Finansiering:	Egen:	100 %		
	KAE:	ingen		
(III) Reparation av 1961 års orgelverk:				ca 2,5 Mkr
- Finansiering:	Egen:	delvis		
	KAE:	50 % (10-75 %)		
(IVa) Reparation och renovering av 1961 års orgelverk:				3,8–4,4 Mkr
- Finansiering:	Egen:	större andel än i alt. III		
	KAE:	lägre andel än i alt. III		
(IVb) Demontering, ombyggnad och flytt till norra läktaren av 1961 års orgelverk:				3,5–8 Mkr
- Finansiering:	Egen:	helt egen		
	KAE:	ingen		

På uppdrag av Kristianstads pastorat,

Lukas Arvidsson
Organist

Karl Engquist
Organist

Niclas Fredriksson
Stiftsantikvarie

Paul Peeters
Musikvetare

Bilagor

- I. van de Linde (2018), Koos: *Report on the documentation of the preserved parts of the Johann Lorentz organ in the Heliga Trefaldighets kyrka in Kristianstad*. 2018-11-11.
- II. Johnsson (2018), Anders: *Delrapport Frobeniusorgeln i Trefaldighetskyrkan*. Dalby 2018-11-18.
- III. Larsson Hultkvist (2018), Ingrid: *Rapport angående arkivalisk undersökning kring orgeln i Kristianstads Heliga Trefaldighets kyrka*. Malmö 2018-11-18.
- IV. Fredriksson (2017), Niclas: *1961 års Frobenius-instrument och 1631 års Lorentz-orgel. "Vad har vi? – Nyheter från igår."* Presentation vid inledande symposium, Kristianstad den 5 maj 2017.
- V. Arvidsson, Erik och Engquist, Karl: *Ekonomisk redovisning för förundersökningen 2017–2018*
- VI. Kristianstads pastorat: *Projektbeskrivning och ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning avseende Förstudie kring Lorentz- och Frobeniusorglarna i HTK (KAE 2018-01 – 2018-10)*.